

*Outi Vuorenrinne**

LECTIO PRAECURSORIA

”Kirjasto, tuo suomalaisen yhteiskunnan suurin tasa-arvosaavutus” — tämä juhlallinen ingressi Aamulehden Tapahtumakalenteri -palstalla kehottaa kyllä menemään kirjastoon, mutta ei sanataiteen äärelle, vaan kuuntelemaan ajankohtaista puutarhanhoitoesitelmää ja tutustumaan taidenäyttelyyn. Kirjasto on galleria ja paikka, missä oppii kasvien lannoituksen. Yhtäkaikki, pysäyttävää tässä ingressissä on se itsestänselvyys, jolla tasa-arvo liitetään nykyiseen kirjastolaitokseen riippumatta siitä, mihin huomio kohdistetaan sen seinien sisällä.

Valitettavasti näin ei aina ole ollut, vaikka kernaasti haluaisimme niin uskoa ja uskotella itsellemme. *Suomen yleisten kirjastojen historia* -teoksessa joudutaankin toteamaan tutkimani ajankohdan, 1960- ja 1970-lukujen, varhaisvaiheesta, että silloin vielä voimassa olleen vuoden 1928 kansankirjastolain puitteissa kirjastot oli yhä tarkoitettu vain kansakoulusivistyksen saaneille ylhäältä alaspäin suuntautuvan kansanvalistuksen hengessä eivätkä ne pyrkineet tasavertaisiin palveluihin kaikille tai pelkän lukuharrastuksen pyydättämiseen. Tämä ajatus- ja aatemalli pohjautui hegeliläis-snellmanilaiseen kahden sivistyksen käsitykseen, jossa sivistyneistöllä ja talonpoikaistolla, johon myöhemmässä kehitysvaiheessa luettiin jopa rahvas, oli oma sivistyksensä, johon heidät tuli kouluttaa ja kasvattaa. Tämä kahden sivistyksen käsitys näkyi selvästi sekä koulutoimessa että vapaassa kansansivistystyössä, mutta ilmeni yleisessä kirjastotoimessa verhotummin kirjastotoimen sivistyskasvatustehtävänä, joka rajasi kirjaston tasa-arvon ehdolliseksi. Kirjasto oli tarkoitettu

ensisijaisesti niille, jotka halusivat sivistyä, eivät viihtyä. Kirjastojen kirjavalinta oli tämän sivistyskasvatustehtävän tärkein työväline ja sillä pyrittiin pitämään erityisesti ajanvietekirjallisuus kirjakokoelmien ulkopuolella. Samalla pidettiin myös ajanvietekirjallisuuden lukijakunta poissa kirjastojen käyttäjäkunnasta. Tahallisesti vaiko tahattomasti? Tämän asetelman pohtiminen nostaa esiin kysymyksen yleisen kirjastotoimen ja sen kirjavalinnan ihmiskäsityksestä.

Kun ohjaajani Ilkka Mäkinen ehdotti väitöskirjani aiheeksi Kirjavalinnan liberalisoituminen Suomen yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla, esikuvana oli Eija Eskolan kirjavalinta-aiheinen väitöskirja *Suosittelut, valitut ja luetut: Kirjallisuus kirjastoissa 1918—1939*, joka keskittyi kirjavalinnan sisältöön. Kun pysähdyn miettimään, miten kirjavalinnan liberalisoituminen oli toteutunut siinä keskisuuren kaupungin kirjastossa, jossa olin tehnyt koko 30-vuotisen työurani, mieleeni nousi aivan erilainen kuva: yksi pieni käyttäjäryhmä, jossa toteutuivat sekä tasa-arvo että tasavertainen ihmiskäsitys. Tämä ryhmä oli paikallinen rappioalkoholistien remmi. He käyttivät säännöllisesti kirjastoa ja lukivat ajanvietekirjallisuutta. Kirjat palautuivat aina ehjinä ja siisteinä joko asianomaisten itsensä tai virkavallan toimesta, joten molemminpuolinen hyväksyvä asiakassuhde säilyi. Myöhemmin yksi heistä raitistuttuaan ryhtyi tekemään kirjastolle jopa hankintaehdotuksia. Tämän käyttäjäryhmän tarkastelussa terävöityinkin tärkeimmäksi tutkimuskysymykseksi: ”miten kirjavalinnan liberalisoituminen oli mahdollinen?”, sillä perinteisen sivistyskasvatuskirjaston asiakaskuntaan tämä marginaaliryhmä, kirjastohistoriassa ”joutojusseiksi” nimetyt, tuskin olisi sopinut.

Tutkimusaiheeni, Suomen yleisen kirjastotoimen kirjavalinnan liberalisoitumisen käynnistyminen ja toteutuminen ajoittuu ja niveltyy yksin Suomen hyvinvointivaltiokehityksen kanssa 1960- ja 1970-luvuilla. Tämän hyvinvointivaltiokehityksen sanotaan nyttemmin sivuuttaneen ”talvisodan suurena

*Outi Vuorenrinteen väitöskirja "Nutturat löystymässä: kirjavalinnan liberalisoituminen Suomen yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla" tarkastettiin Tampereen yliopistossa 12.6.2015. Teoksen kokoteksti löytyy osoitteesta: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9818-3>.

kansallisena kertomuksena, jonka varaan suomalaisuutta rakennetaan”. Yleiseurooppalaisen ja pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin keskeiset ajatukset tasa-arvosta ja tasavertaisesta ihmiskäsityksestä kiteytyivät Pekka Kuusen teoksessa *60-luvun sosiaalipolitiikka*, joka konkretisoi hyvinvointimallia yleistajuisesti ja innoitti sekä poliitikkoja että tavallisia kansalaisia tukemaan hyvinvointivaltiokehitystä. Pekka Kuusen teos innoitti myös omaa tutkimustani toimien aatehistoriallisena viitekehystenä. Tästä viitekehyksestä löytyi tutkimukseni punainen lanka, yleinen kirjastotoimi osana Suomen yleistä hyvinvointivaltiokehitystä, ja keskeiset indikaattorit, tasa-arvo ja tasavertainen ihmiskäsitys, kirjavalinnan liberalisoitumisen osoittimina.

Tasa-arvo ja tasavertainen ihmiskäsitys eivät kuitenkaan olleet vain ”Vanhan ylioppilastalon valtauksen” tai television keskusteluohjelma *Jatkoajan* iskusanoja, vaan ne olivat perusajatuksia yleiseen kirjastotoimeen historiallisesti, ideologisesti ja toiminnallisesti läheisesti liittyvien sektoreiden, koulutoimen ja vapaan kansansivistystyön muutosprosesseissa, jotka 1960-luvulla käynnistettiin valtiiovallan toimesta osana hyvinvointivaltiokehityksen vaatimaa rakennemuutosta. Tämä suomalaisen yhteiskunnan suuri murrosvaihe vuosien 1960—1975 välisenä aikana oli yleishistoriallisen mittapuunkin mukaan erittäin raju ja nopea. Tänä ajanjaksona suomalaiset siirtyivät agraariyhteiskunnasta palveluelinkeino- ja kaupunkivaltaiseen yhteiskuntaan. Suomen elinkeinorakenteen muutos aiheutti myös selvän yhteiskuntaluokkien muutoksen, joka oli oman tutkimukseni kannalta erityisen merkityksellistä. Työväestön ja keskiluokan elämäntapojen tyylierojen kaventuminen on antanut aihetta puhua kansakunnan keskiluokkaistumisesta. Hyvinvointivaltiokehityksen myötä aineellisissa elinoloissa tapahtui jyrkkä tasoittuminen, ja sen myötä myös eri yhteiskuntaluokkien kulttuuri tasoittui ja yhtenäistyi. Myös henkinen ilmapiiri muuttui ja vapautui. On tulkittu että ”ajattelutapojen nopeaa muutosta selittää osaltaan välttämättömyys kyetä hallitsemaan yhteiskunnan muutosprosesseja”. Edellisten vuosikymmenten kristillisisänmaalliset kulttuuriarvot alkoivat menettää asemaansa, ja yhtäkkiä oli muotia kaataa auktoriteetteja. Alkoholikulttuuria höllennettiin ja ylikansallisen kaupallisen populaarikulttuurin välittämät vaikutteet alkoivat vähitellen näkyä suomalaisessa elämäntavassa. Nykykatsannossa nämä ilmiöt

on kuitenkin tulkittu suhteettoman huomion saaneeksi pintakuohuksi, jonka ”varjoon on jäänyt yhteiskunnan oikeastaan kaikkien rakenteiden uudistuminen, yhteiskuntapolitiikan syvälinen muutos ja suomalaisten valtaenemmistön arkisen elämän saama kokonaan uudenlainen ilme” kuten historioitsija Jorma Kalela toteaa. Koulutoimen ja vapaan kansansivistystyön muutosprosesseissa oli kuitenkin kyse ennenkaikkea suomalaisen luokkayhteiskunnan purkamisesta. Varsinkin peruskoulu-uudistuksessa valtiovalta lähti aivan tarkoituksellisesti purkamaan rinnakkaiskoulujärjestelmään sisältynyttä edellä mainitsemaani kahden sivistyksen käsitystä. Kuten edellä totesin, tämä ihmiskäsitys oli myös havaittavissa sekä vapaassa kansansivistystyössä että yleisessä kirjastotoimessa ennen kirjavalinnan liberalisointikehitystä, ja sen vuoksi olen tutkimuksessani tarkastellut tasa-arvo- ja ihmiskäsitykskehitystä koulutoimessa ja vapaassa kansansivistystyössä osana ajankohdan historiallista kontekstia.

Yleisen kirjastotoimen kirjavalinnan liberalisoituminen tulkitaan yleensä ahtaasti vain ajanvietekirjallisuuden laajamittaisena sallimisena yleisten kirjastojen kokoelmiin, mutta tutkimukseni osoittaa, että se on vain osa laajempaa prosessia. Koska ajanvietekirjallisuuden hyväksyminen on kuitenkin eräänlainen kulminaatiopiste, joka todentaa kirjavalinnan liberalisoitumisen todella konkreettisesti tapahtuneen, olen katsonut aiheelliseksi tarkastella tutkimuksessani myös populaarikulttuurin voimallista rantautumista Suomeen 1960-luvulla ja sen kehitystä 1970-luvun loppuun mennessä ala-arvoisena pidetystä kulttuurilajista, ensin radikalisoituvan yhteiskunnallisen muutoksen välineeksi, sittemmin osaksi kirjallisuudenhistoriaa, koulujen kirjallisuudenopetusta ja tieteellistä tutkimusta. Tutkimanani ajanjaksona populaarikulttuurista ja -kirjallisuudesta tuli yleisesti hyväksytty kulttuuri- ja kirjallisuudenlaji, jonka sivuuttamista yleisen kirjaston kirjavalinnassa oli enää vaikea perustella.

Koska historiallisessa kontekstissa kirjastotoimen ”kasvinkumppanit”, koulutoimi ja vapaa kansansivistystyö lähtivät toteuttamaan tasa-arvoa ja tasavertaista ihmiskäsitystä nimenomaan ylimmän tason johdolla, oletin virheellisesti, että näin tapahtuisi myös kirjastotoimen kohdalla. Uusi, vuoden 1961 väljä ja avokätinen kirjastolaki mahdollisti kuitenkin kirjastotoimessa toisenlaisen uudistuskehityksen käynnistymisen.

Tutkimustulokseni paljastivat itselleni odottamattoman yllätyksen, jonka toivon myös teidän, hyvät kuulijat, kokevan kun luette työtäni. Totesin työni päätyttyä kirjoittaneeni ”verettömän vallankumouksen käsikirjan”, jota voimmme nimittää vaikkapa ”kluuttivallankumoukseksi” samettivallankumouksen tapaan.

Suomen yleisen kirjastotoimen muutos sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi ja sen yksityiskohtainen kuvaaminen ja siihen sisältyvän tasa-arvoajatuksen ja ihmiskäsityksen vallottaminen on osoittautunut erittäin tarpeelliseksi tämän hetken näkökulmasta katsottuna. Viime vuosina on julkisessa keskustelussa, kirjastoalan ammattilehdessä ja sanomalehdistössä kirjastoa huudettu apuun täyttämään 2000-luvun arvotyhjiötä ja käyty keskustelua siitä, että kirjaston on muututtava kirjavarastosta sivistyslainaamoksi. Kirjastolla pitäisi olla kansaa valistava ja oikeaan suuntaan ohjaava tehtävä, sillä ihmisten sivistämisen pitää säilyä, ja sille pitää olla paikka. Kirjastohistorian vaikuttajahahmon Helle Kannilan haamu tuntuu heränneen henkiin Kirjastolehden kolumneissa, jossa todettiin: ”On helvetin paljon hedelmällisempää, että yksi ihminen lukee Platonin dialogit kuin että tuhat ihmistä lainaa Pylly pienemmäksi päivässä - painonhallintaoppaan”.

Tässä uudelleenviritetyssä sivistyslaitoskirjastokeskustelussa sivuutetaan kuten entisessäkin, osa kirjaston käyttäjäkunnasta, ennen potentiaalinen, nyt todellinen. Tämän päivän monikulttuurisessa Suomessa eivät tällöin enää syrjäytyisi kirjaston käyttäjäkunnasta vain Ryysyrannan Jooseppi, Juutas Käkriäinen ja Pihtiputaan Mummo, vaan iso osa niitä suomalaisia, joiden huomioiminen on erityisen tärkeää sosiaalisen integraation ja yhteiskuntarauhan säilymisen vuoksi. Kirjaston rooli sosiaalisen integraation välineenä ja yhteiskuntarauhan säilyttäjänä on tämän päivän suomalaisessa yhteiskunnassa jos mahdollista vieläkin tärkeämpi kuin vuoden 1928 kansankirjastolakia säädettäessä, jolloin samaiset kriteerit olivat jo esillä.

Kaiken sivistyslaitoskirjastokeskustelun, tasa-arvokeskustelun ja ihmiskäsityksen tarkastelun takana on kuitenkin ennen kaikkea yksittäinen ihminen, kirjaston käyttäjä, omassa väitöskirjatyössäni erityisesti ajanvietekirjallisuuden lukija. Niinpä annan lopuksi puheenvuoron hänelle, jopa sen pahimmanlaatuisen ajanvietekirjallisuuden eli naistenviihteen lukijalle. Häntä on kunnioittavasti

kuvannut korkeatasoisessa romaanitaitteessa japanilais-brittiläinen kirjailija Kazuo Ishiguro romaanissaan Pitkän päivän ilta. Hovimestari herra Stevens on yllätetty vapaahetkenään lukemasta romanttista rakkauskertomusta ja hän puolustautuu sanoen:

”On totta, että kyseessä oli teos jota voidaan luonnehtia ”tunteelliseksi rakkaustarinaksi” - yksi niistä monista kirjoista, joita on kirjastossa ja vierashuoneissa naisvieraiden viihdykkeenä. Olin ryhtynyt lukemaan niitä eräästä varsin yksinkertaisesta syystä: lukeminen on erittäin tehokas tapa ylläpitää ja kehittää äidinkielen taitoa. Minun näkemykseni mukaan - en tiedä, oletteko samaa mieltä - juuri meidän sukupolvemme on painottanut liiaksi hyvän ääntämyksen ja kielenhallinnan ammatillista arvoa; toisin sanoen noita ominaisuuksia on joskus korostettu tärkeämpien ammatillisten avujen kustannuksella. En silti ole koskaan väittänyt, etteivät sivistynyt ääntämys ja kielenhallinta olisi suotavia ominaisuuksia, ja pidän alituisena velvollisuutenani kehittää niitä mahdollisuuksieni mukaan. Sitä ajatellen on erittäin hyvä keino lukea hyvinkirjoitettua kirjaa harvoina vapaahetkinään. Olin harrastanut sitä jo muutamia vuosia ja valitsin usein juuri sen lajin kirjan [- -] yksinkertaisesti siksi että sentapaiset teokset ovat useimmiten hyvää englantia ja sisältävät runsaasti tyylikästä vuoropuhelua, jolla on minulle huomattavaa käytännöllistä arvoa. Jokin raskaampi teos - sanokaamme vaikka jokin tieteellinen tutkielma - saattaisi toki olla yleisesti ottaen kehittävämpi, mutta toisaalta sellaisissa käytetyn kielen käyttöarvo on vähäisempi, mitä tulee tavalliseen kanssakäymiseeni herrojen ja rouvien parissa.

Minulla oli vain harvoin aikaa tai haluakaan lukea noita rakkaustarinoita kannesta kanteen, mutta sikäli kuin pystyin päättelemään, niiden juonet olivat poikkeuksetta mieltä vailla - todella varsin imeliä - enkä olisi haaskannut moiisiin hetkeäkään ilman yllälueteltuja etuja. Vaikka sanonkin näin, voin kuitenkin jo nykyään tunnustaa, että sain noista kertomuksista silloin tällöin satunnaista iloa, enkä näe siinä mitään hävettävää. Minä en ehkä aikoinani myöntänyt sitä itsellenikään, mutta kuten jo sanoin, mitä häpeämistä siinä on? Miksi ihminen ei saisi nauttia huolettomasti kertomuksista, joissa herrasmiehet ja naiset rakastuvat ja ilmaisevat tunteensa toisilleen, usein vielä mitä tyylikkäämmin sanakääntein?”

Lähteet:

- Ahonen, Sirkka. 2003. Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä?: koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään. Tampere: Vastapaino.
- Eskola, Eija. 2004. Suositellut, valitut ja luetut. Kirjallisuus kirjastoissa 1918—1939. Tampere: Tampere University Press.
- Högmänder, Jutta. 2011. Kirjaston on muututtava kirjavarastosta sivistyslainaamoksi. *Aamulehti* 27.11.2011.
- Ishiguro, Kazuo. 1990. Pitkän päivän ilta. Helsinki: Tammi.
- Kalela, Jorma. 2008. Hyvinvointivaltion rakentaminen. Teoksessa Ville Pernaa ja Mari K. Niemi (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. 2.p. Helsinki: Edita, 205—224.
- Kallioniemi, Kari & Salmi, Hannu. 1995. Porvariskodista maailmankylään. *Populaarikulttuurin historiaa*. 2. uudistettu p. [Turku]: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Koski, Leena. 2006. Kansansivistyksen kansaa etsimässä. Teoksessa Jukka Tuomisto & Petri Salo (toim.) *Edistävä ja viihdyttävä aikuiskasvatus. Aulis Alanen aikuisopetuksen laatua etsimässä*. Tampere University Press, 59—83.
- Kuusi, Pekka. 1961. 60-luvun sosiaalipolitiikka. Porvoo Helsinki: WSOY.
- Meinander, Henrik. 2012. Tasavallan tiellä. Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle. Toinen, uudistettu laitos. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Mäkinen, Ilkka. 2009. Yleinen kirjasto hyvinvointi yhteiskunnassa 1960-luvun alusta vuosituhannen vaihteeseen. Teoksessa Ilkka Mäkinen (toim.) *Suomen yleisten kirjastojen historia*. Helsinki: BTJ Kustannus, 384—453.
- Slunga, Heli. 2012. Kunnankirjastot, ryhtiä! *Kirjastolehti* 104 (5), 9.